

УДК 159.922.2

К 32

Олена КВАС

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕТНОСТЕРЕОТИПІЗАЦІЇ В МІЖОСОБИСТІСНОМУ ОЦІНЮВАННІ В СТУДЕНТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті викладено результати психологічного аналізу етностереотипізації у процесі міжособистісного оцінювання. Актуальність дослідження зумовлена практичною значущістю проблеми, недостатністю вивчення такого явища, як етнічний стереотип, зокрема у психології українців як етносу, його місця у структурі міжособистісного спілкування та спільної діяльності. Аналіз результатів експериментального дослідження дав змогу виявити найтиповіші психологічні ознаки стереотипів сучасного українського студентства (у парадигмі Схід – Захід України) у процесі міжособистісного оцінювання.

Ключові слова: міжособистісне оцінювання, соціальна перцепція, етнічний стереотип, міжособистісне сприймання, автостереотип, гетеростереотип.

Останнім часом зростає науковий інтерес до проблем, пов'язаних з етнічною психологією, ментальністю, взаємодією народів: постійні спалахи тероризму й агресії на міжетнічному та міжрелігійному ґрунті, загострення міжкультурних суперечностей у багатьох регіонах світу вимагають глибшого розуміння, зокрема, і природи етнічних стереотипів та механізмів їх впливу на світогляд громадян. У сучасному українському суспільстві спостерігається тенденція перетворення особистості у засіб маніпулювання її поведінкою шляхом заповнення свідомості ідеологічними та політичними гаслами. Однією з причин такої тенденції є недостатня наукова розробленість проблем національної психології. Після проголошення незалежності України багато сучасних психологів і соціологів розвивали теорії етнічної

психології, успадковані з радянських часів, і намагалися створити нові. Окремим аспектам проблеми присвячені праці О. Нельги, О. Семашко, які розглядають загальнотеоретичні питання розвитку етнічних спільнот, М. Пірен, С. Тапліна, М. Шульга, що висвітлюють особливості національної свідомості, самосвідомості та їх компоненти; Е. Головаха, В. Павленко, П. Гнатенко – етнічні стереотипи; Т. Рудницька, О. Черниш – мовні аспекти. Що стосується вивчення змісту оцінних еталонів і стереотипів, то це питання неодноразово висвітлювалося (повно чи частково) в численних дослідженнях В. Куніциної, В. Панферова, Ю. Дамаскіної, Г. Фінікової, Н. Лисенко та інших. Результати засвідчили особливості того, як змінюється зміст і міра узагальненості еталонів і стереотипів під час оцінки поведінки і психічних якостей особистості в процесі формування людини як суб'єкта праці, пізнання і спілкування. Але практично не розробленою залишається проблема структури та ієрархії психологічних утворень сучасної національної свідомості молоді, ціннісних орієнтацій і життєвих орієнтирів, формування й функціонування етнічного в структурі самосвідомості.

Мета нашого дослідження полягає в емпіричному дослідженні взаємозв'язку між функціонуванням етнічних стереотипів та процесами оцінювання в умовах трансформації українського суспільства, аналізі та розкритті типових психологічних ознак стереотипізації сучасного українського студентства. Ми виходили з тези про тісний взаємозв'язок поняття “стереотип” з такими психологічними категоріями, як “свідомість”, “самосвідомість”, “установка” та ін. Підтвердження знаходимо у дослідженнях Ю. Бромлея, Й. Вироста, П. Гнатенка, В. Павленко, Г. Солдатової, М. Шульги. Учені стверджують, що стереотип є невід'ємною складовою синтезованого симбіозу “діяльність – спілкування” і посідає важливе місце у перцептивній організації людських взаємин. Так, П. Гнатенко, В. Павленко [2, 88 – 89] розглядають етностереотип як один із найважливіших структурних елементів етнічної самосвідомості. Причому наголошується, що етнічна свідомість охоплює уявлення і знання про інші етноспільноти (звичайно, з позицій власного етносу), а етнічна самосвідомість фіксує поняття, які розкривають здебільшого психологію своєї нації та власну, особисту приналежність до неї. Нагода для послуговування стереотипами є і в першому, і в другому випадках, оскільки, на думку

вчених, стереотипізація пронизує фундаментальні пласти як самосвідомості, так і свідомості людини загалом.

Нами було здійснено порівняння результатів самовизначень (ідентифікації) юнаків і дівчат Заходу, Сходу і Центру України на вибірці, що складала 325 осіб (студенти Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна). Серед них – 155 жінок і 170 чоловіків. Вік респондентів – 17 – 21 рік.

Особистісне самовизначення (ідентифікація) за допомогою самовіднесень і самоописів, які здійснював кожен досліджуваний згідно з нормами та інструкціями методики М. Куна і Т. Макпартленда “Хто Я?”, розглядалося як одна із визначальних ознак перцептивної організації спілкування й оцінювання. Безперечно, вибудовувався і враховувався під час інтерпретації логічний зв’язок ідентифікаційних самоописів із особливостями, можливостями, тенденціями і спроможностями досліджуваних до стереотипізації.

Ідентифікація розглядалася з урахуванням автопроекційної суті людського ототожнення, що можливе лише із залученням рефлексивних механізмів. Кожне ідентифікаційне самовизначення за певним типом (его-, антропо-, етно-, статево-рольове, сімейно-родинне тощо) частково трактувалося нами і як проекція на інших, і як рефлексія, і як схильність до стереотипізації. На думку багатьох учених [1, 70 – 81], стереотип відображає прагнення людей до позитивної етнокультурної ідентичності і є свосереднім фактором консолідації та фіксації етнічної групи. Тому, виходячи з вивчення особливостей ідентифікації, можна трактувати деякі характерні риси стереотипів.

За результатами порівняння самовизначень юнаків – представників західного регіону України, на перше місце виведено антропоідентифікаційну орієнтацію (“людина”), яка визнається найзагальнішою та найважливішою ототожнювальною ознакою і межує з особистісно-стверджувальною его-ідентифікацією (“особистість, Я”). У дівчат із Західної України ці ідентифікації посідають друге місце, суттєво поступаються позитивним прикметниковим самоописам (“розумна”, “красива”, “ніжна”). Зауважимо, що майже чверть “ідентифікаційного потенціалу” дівчат зосереджена на схвальних,

самопрезентаційних прикметникових самоописах. На наш погляд, це не лише акцентована фемінінна тенденція, але й симптом активного поверхневого “лакування” реалій, проєкційне бажання видавати бажане за дійсне (наприклад, “найнеповторніша”, “фантастично прекрасна” та ін.), що є підґрунтям для надмірного послуговування стереотипізуючим підходом до дійсності, зокрема під час самооцінювання чи оцінювання загалом.

Четверте місце у юнаків заходу посідає етноідентифікація (“українець”). Вона є однозначною і моноетнічною, складаючи майже десятю частину від суми всіх інших ідентифікацій. Таке ототожнення засвідчує досить високий рівень національної самосвідомості, що зумовлено історико-культурними реаліями виховання, де елементи національного, патріотичного самовизначення і самоствердження завжди культивувалися, були і є чільними у родинно-сімейних та шкільних виховних формах і нормах. У дівчат етнічна ідентифікація посідає лише восьме місце, тобто має удвічі нижчий рейтинг, ніж у хлопців-земляків. Напевно, причину варто шукати або в інфантильних особливостях становлення, або в актуалізації потреби в любовно-шлюбних стосунках, у контексті переживання якої рейтинг етнічної приналежності (на етапі пошуку партнера) дещо нівелюється, або в нівеляційному тиску реалій перехідного сьогодення, який спрощує етнодуховні пласти, іноді зводячи їх до побутово-орієнтаційного рівня.

Статусно-фахова ідентифікація переважає у юнаків навіть над сімейно-родинною (“син”, “брат”) і статеворольовою (“хлопець”, “чоловік”, “мужчина”). Цей факт можна потрактувати не лише як завищений рівень домагань, але і як піддатливість стереотипам. Західноукраїнські хлопці надають перевагу соціально престижним якостям, що високо культивуються у цьому регіоні (“людина, яка навчається в університеті”), певним чином нехтуючи статеворольовою диференційною ідентифікаційною ознакою (“чоловік”, “мужчина”), яка загалом розповсюджена у східноєвропейській та й світовій етносоціокультурі, а отже, є підстави вважати вибірку західноукраїнських юнаків суттєвно залежною від зовнішніх соціокультурних цінностей і шаблонів.

Одинадцяте місце у юнаків (у дівчат – десяте), зайняла абстрактно-географічна ідентифікація (“громадянин світу”, “європеець”),

“слов’янин”). Це засвідчує загальне домінування конкретної етноідентифікації в учасників вибірки (Захід) над узагальненими або абстрактними, розмитими й дифузними ототоженнями. Звідси можна зробити припущення, що в них будуть суттєво розвинені системи етностереотипування, зокрема на внутрієтнічному рівні соціокультурного міжрегіонального діалогу Захід – Схід.

У юнаків зі Сходу України на першому і другому місцях перебуває его- й антропоідентифікація. Зауважуємо переважання егоцентричних ототожень (велика кількість особових займенників “Я”). Це може бути одним із виявів особистісної цілісності, підкресленого *акцентування власної самості*, а значить – і тенденцією до автостереотипування. У дівчат зі східного регіону України ці важливі ідентифікаційні опори посідають лише сьоме і третє місця. Такий внутрішній рейтинговий різнобій засвідчує спробу дівчат “заховатися” за дещо абстрактнішим і загальнішим “людина”, надаючи відносно незначної ваги власному “Я” або соціалізаційному слову “особистість”. Невизначеність і хисткість его- та антропоідентифікацій можуть послужити причиною розвитку механізмів стереотипізації як на загальному рівні міжособистісного оцінювання, так і у сферах міжрегіональної та міжстатевої комунікації.

Аж на восьмому місці у досліджуваних обох статей східного регіону України перебуває етноідентифікація. Такий суттєво занижений рейтинг етнічного ототоження (“українка”) засвідчує вплив не лише історично-політичних детермінант (денаціоналізація, лінгвоцид тощо), але й суттєві проблеми з етнічним самоусвідомленням. Якщо в деяких дослідженнях [2, 175], [3, 436] зауважувалося відносно піднесення і спалах національної самосвідомості у зв’язку із здобуттям Україною незалежності, то сьогодні, в умовах соціально-економічної кризи, спостерігаємо спад згаданого феномена. Зрозуміло, що такий низький відсотковий етноідентифікаційний баланс у представників обох статей східного регіону України буде потужним підґрунтям для розвитку авто- і гетеростереотипів.

У юнаків східного та центрального регіонів удвічі нижчий показник етноідентифікації. Це суттєво ускладнює розуміння на перцептивних площинах внутрієтнічного (але дещо регіонально-соціокультурно відмінного) спілкування. Зростає кількість сприятливих факторів для

творення авто- і гетеростереотипів, зокрема етностереотипів.

Інші ідентифікаційні типи відрізняються не вельми суттєво і засвідчують приблизно однаковий рівень ототожнення.

У дівчат східного і західного регіонів помітний більший рейтинговий різнобій. Спільним є одностайна тенденція всіх представниць жіночої статі до надання помітної переваги ототожненню завдяки позитивним прикметниковим самоописам. Це можна тлумачити у ракурсі тенденційності щодо стереотипізування за особистісними якостями, як “навішування ярликів” під час оцінювання, спілкування (особливо ж у ситуації дії ефектів “першого враження”, “ореолу” та “новизни”).

Вибірка східного регіону демонструє вищий рівень антропоідентифікації (“людина”), проте нижчий рівень его-ідентифікації, тобто в них загальнолюдське превалює над особистісним, егоцентричним. Через те, як ми вже зауважували, в них удвічі нижча етноідентифікація. Молодь Східної України виявляє значно вищу статеворольову ідентифікаційну потребу і дещо вищий рівень сімейно-родинної ідентифікації, на статусно-фаховому рівні ототожнення показники вищі у західноукраїнської молоді.

Впадає у вічі ще одна тенденція: якщо студенти східного регіону (Харків) демонструють позитивне самовизначення завдяки позитивним прикметниковим та іменниковим самоописам, то їхні однолітки із західного регіону – значно вищий рівень самокартання.

Варто зазначити, що порівняння результатів самовизначень юнаків на осі Захід – Київ відзначається типовими елементами відмінностей, які зауважувалися і за порівняльною ознакою Захід – Схід. Це підтверджує складність становлення і функціонування стереотипів у маскулінному середовищі молоді під час міжособистісного оцінювання і спілкування. Водночас спостерігаємо подібності в ідентифікаційній практиці юнаків центрального і східного регіонів України. Яскравий приклад цього – однаковий рейтинг етноідентифікації. Дуже близькими є і сімейно-родинна ідентифікація, негативні іменникові та прикметникові самоописи. Загалом, можна зауважити більшу спорідненість між ідентифікаційно-самовизначальними типами юнаків Сходу та Центру і дещо осібну, відмінну позицію західноукраїнських юнаків. Хоча спільним варто назвати те, що всі вони обирають складніші, прагматичніші, раціональніші способи і типи ідентифікації, ніж представниці жіночої

вибірки. Відповідно, залучення ними механізмів стереотипізування, зокрема творення етнічних авто- і гетеростереотипів, вираженіше, раціональніше.

Зауважуємо амбівалентність ідентифікаційних самовизначень дівчат з обох регіонів. Якщо їхні позитивні самоописи спрямовані на утвердження і презентацію власної самості, то еґо-ідентифікація не є яскраво вираженою. Дещо дивує низький рейтинг статусно-фахової ідентифікації у столичних дівчат – восьме місце. Спостерігається нейтралізація статевих стереотипів у великих містах, зокрема в Києві. Культивування засобами масової інформації та повсякденною діловою економічною практикою жінок у столиці нових гендерних стереотипів (особливо щодо їхньої фахової, професійної самореалізації) не знайшло відображення у статусно-фаховій ідентифікації дівчат (Київ). У східноукраїнських дівчат такий тип самовизначення посідає шосте місце. Можна припустити існування певного тяжіння над жіночою вибіркою базових архетипних стереотипів, зокрема у статусно-фаховій площині.

Багато спільного у представниць обох регіонів є у нехтуванні негативами. Небажання дівчат ідентифікуватися з непопулярними, соціально непоціновуваними якостями (“погана”, “зла”) – це індикатор вразливості щодо наділення ними під час міжособистісного спілкування й оцінювання.

Етноідентифікація у дівчат (Київ) посідає вищий рейтинг, ніж у ровесниць із Західної України. Це може бути підставою для трактування їхньої готовності до творення у процесі міжособистісного оцінювання стереотипів особистісного характеру і змісту, тобто спрямованих на стереотипізування зовнішності, психічних якостей, статевих особливостей тощо. Несуттєва абстрактно-географічна ідентифікація виступає опосередкованим підтвердженням того, що жіноча вибірка схильна активніше концентруватися на особистісних, статевих, побутових параметрах перцепції, а не на професійних чи етнічних: стереотипізація, найімовірніше, матиме в них аналогічні тенденції та пріоритети.

Функціонування етнічних стереотипів у середовищі студентської молоді, за результатами нашого дослідження, засвідчує, що досліджувані і західного, і східного регіонів України демонструють

майже однакові рівні компромісу, уникнення, співробітництва, пристосування як основних стратегій вирішення конфлікту та домінуючої моделі психозахисту у спілкуванні. Усі досліджувані виявляють просоціальні поведінкові настановлення, прагнучи до компромісу, співпраці і порозуміння. Характерним для студентського середовища є бажання уникнути конфлікту.

Входження особистості в період соціальної дорослості супроводжується оцінним процесом, зіставленням нового досвіду з уже набутих, нових цінностей – із тими, що були прийняті раніше міжособистісним оцінюванням. Відповідно переживаються нові рівні ідентифікації, серед яких етнонаціональна ідентифікація відіграє істотну роль. Відбувається нашарування образів і моделей світобачення, з'являється сприятливий ґрунт для розвитку й культивування стереотипів. Розімкнутий інформаційний простір, засилля масової культури у засобах комунікації, цілеспрямовані інформаційні експансії в сучасне українське суспільство сприяють проникненню зовнішніх стереотипізуючих факторів у процес формування структури етнонаціональної самосвідомості сучасної молоді, що, безсумнівно, впливає на становлення інтрапсихічних конструктів менталітету. Усвідомлення приналежності до етнічної групи, образ-“ми”, етнічні інтереси (якщо вони є), інтегруються на новій основі: пошуку зрілої спорідненості з іншими людьми – або підтвердження власної самодостатності. В етнічній самосвідомості особистості важливу структурно-функціональну роль відіграє система етнічних стереотипів, яка є не лише її істотним елементом, а й потужною детермінантою розвитку. Виявлені у процесі емпіричного дослідження тенденції до стереотипізування, характерні настановлення в міжособистісному оцінюванні молоді можуть створювати простір для неадекватного сприйняття себе та інших, що буде виступати предметом подальших наших досліджень.

Вважаємо, що встановлені у процесі дослідження факти і сформульовані на їх основі психологічні висновки можуть бути використані в побудові стратегії державної молодіжної політики, для подальшого розвитку ідеї української національної соборності; у практиці психологічної підготовки викладачів, психологів, соціальних працівників; для вдосконалення навчальних програм з етнопсихології, соціалізації

особистості, українознавства та соціальної психології, а також під час розв'язання нагальних проблем національного життя.

1. Арутюнян Ю.В., Дробижева Л.М., Сусоколов А.А. Этносоциология: Учебное пособие для вузов. – М.: Аспект Пресс, 1999. – 271 с.
2. Гнатенко П.И., Павленко В.Н. Этнические установки и этнические стереотипы. – Днепропетровск, ДГУ, 1995. – 200 с.
3. Пірен М.І. ПЗЗ Основи етнопсихології: Підручник. Вид. 2-е доповнене. – К.: вид. УАДУ, 1998. – С. 436.
4. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология. – М.: ИП РАН, Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2000. – 320 с.

Елена Квас. Психологические особенности этностереотипизации в межличностном оценивании в студенческой среде. В статье изложены результаты психологического анализа этностереотипизации в процессе межличностного оценивания. Актуальность исследования обусловлена практической значимостью проблемы, недостаточной изученностью такого явления, как этнический стереотип в частности в психологии украинцев как этноса, необходимостью более глубокого понимания его роли в процессах межличностного общения и совместной деятельности. Анализ результатов эмпирического исследования дал возможность выявить типичные свойства этнических стереотипов современного украинского студенчества (в парадигме Восток – Запад Украины) в процессе межличностного оценивания.

Ключевые слова: межличностное оценивание, социальная перцепция, этнический стереотип, межличностное восприятие, автостереотип, гетеростереотип.

Olena Kvas. Psychological peculiarities of ethnostereotypization in interpersonal estimation in students' society. In the article the results of psychological analysis of ethnostereotypization in the process of interpersonal estimation are given. The actuality of the research is in practical necessity of the problem, insufficient studying of such a phenomenon as an ethnic stereotype in the psychology of the Ukrainians as a nation, its places

in the structure of interpersonal communication and mutual activity. The analysis of the results of experimental research gave an opportunity to reveal the most typical psychological features of stereotypes of modern Ukrainian students (in the paradigm the West – East of Ukraine) in the process of interpersonal estimation.

Keywords: interpersonal communication, social perception, ethnic stereotype, auto stereotype, hetero stereotype.

Р
В
і
з
а
е
В
е
с
я
п
т
в
п
г
і